

- ۱ کرکس داغ، کلنی مادی یا شهری فریگی؟
یعقوب محمدی‌فر و حسین حبیبی
- ۱۷ بررسی شمایل‌شناسی نقش مار در حوزه‌های فرهنگی ایران و آسیای میانه در عصر مفرغ: با تأکید بر ارزیابی تغییرات سبکی و مفاهیم اسطوره‌ای
حسن باصفا، محمد صادق داوری و محمد حسین رضایی
- ۳۱ مطالعه کانی‌شناسی سفال‌های دوره‌های مس‌سنگ و مفرغ کول تپه هادی‌شهر، شمال غرب ایران
حامد تقی‌زاده، محمود حیدریان و اکبر عابدی
- ۴۳ پژوهشی بر نقش‌مایه‌های آلات موسیقی در تمدن‌های ایلام و میان‌رودان
مجید ساریخانی و مرجان هوشیاری
- ۵۷ مسأله سفال آلویی و خاکستری براساس حفاری فصل اول تپه شغالی
حسن اکبری و مرتضی حصار
- ۶۷ بحثی درباره کاربری معبد آناهیتای بیشاپور
احمد حیدری
- ۷۹ بررسی تناسبات و نظام پیمون در معماری دوره ماد: مطالعه موردی محوطه نوشیجان
کاظم ملازاده، صاحب محمدیان منصور، فاطمه جوانمردی و مریم خدابنده
- ۹۵ پژوهشی شمایل‌نگارانه در تصاویر منسوب به الهه آناهیتا در هنر دوران سلوکی و پارتی
علیرضا قادری

بسم الله الرحمن الرحيم

نشریه جستارهای باستان‌شناسی ایران پیش از اسلام

دو فصلنامه

جلد ۱/ شماره ۲/ پیاپی ۲/ پاییز و زمستان ۱۳۹۵

شاپا: ۶۰۴۶-۲۴۷۶

شاپا الکترونیکی: ۶۰۵۴-۲۴۷۶

صاحب امتیاز: دانشگاه شهرکرد

مدیر مسئول: مجید ساریخانی

سر دبیر: سید رسول موسوی حاجی

هیأت تحریریه:

محمد مهدی توسلی	دانشیار گروه باستان‌شناسی - دانشگاه سیستان و بلوچستان
محمود حیدریان	استادیار گروه باستان‌شناسی - دانشگاه شهرکرد
علیرضا خسروزاده	استادیار گروه باستان‌شناسی - دانشگاه شهرکرد
محمد ابراهیم زارعی	دانشیار گروه باستان‌شناسی - دانشگاه بوعلی سینا
مجید ساریخانی	استادیار گروه باستان‌شناسی - دانشگاه شهرکرد
حسن فاضلی نشلی	دانشیار گروه باستان‌شناسی - دانشگاه تهران
رضا مهرآفرین	دانشیار گروه باستان‌شناسی - دانشگاه مازندران
سید رسول موسوی حاجی	دانشیار گروه باستان‌شناسی - دانشگاه مازندران
سید مهدی موسوی کوهپور	دانشیار گروه باستان‌شناسی - دانشگاه تربیت مدرس
کاظم ملازاده	دانشیار گروه باستان‌شناسی - دانشگاه بوعلی سینا
جواد نیستانی	دانشیار گروه باستان‌شناسی - دانشگاه تربیت مدرس

ویراستار علمی: علیرضا خسروزاده

ویراستار انگلیسی: محمود هاشمیان

صفحه آرایی: فاطمه قانی

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

مدیر داخلی: محمود حیدریان

ویراستار فارسی: سعید کیانیپور

کارشناس: سعید کیانیپور

ناشر: دانشگاه شهرکرد

این نشریه با مجوز تاریخ ۱۳۹۳/۰۱/۱۹ به شماره ثبت ۹۳/۶۶۷ هیأت نظارت بر مطبوعات و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی منتشر می‌شود.

آدرس دفتر مجله: شهرکرد، دانشگاه شهرکرد، اداره انتشارات و مجلات علمی دانشگاه شهرکرد، نشریه جستارهای باستان‌شناسی ایران پیش از اسلام

نمابر: ۰۳۸-۳۲۳۲۱۶۶۹

تلفن: ۰۳۸-۳۲۳۲۴۴۰۱-۷ داخلی ۲۲۵۸

صندوق پستی: ۱۱۵

کد پستی: ۸۸۱۸۶-۳۴۱۴۱

پست الکترونیکی: iaej@journals.sku.ac.ir

وبگاه: journals.sku.ac.ir

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
• کرکنس داغ، کلنی مادی یا شهری فریگی؟	۱
• بررسی شمایل‌شناسی نقش مار در حوزه‌های فرهنگی ایران و آسیای میانه در عصر مفرغ: با تأکید بر ارزیابی تغییرات سبکی و مفاهیم اسطوره‌ای	۱۷
• مطالعه کانی‌شناسی سفال‌های دوره‌های مس‌سنگ و مفرغ کول تپه هادی‌شهر، شمال غرب ایران	۳۱
• پژوهشی بر نقش‌مایه‌های آلات موسیقی در تمدن‌های ایلام و میان‌رودان	۴۳
• مسأله سفال آلویی و خاکستری براساس حفاری فصل اول تپه شغالی	۵۷
• بحثی درباره کاربری معبد آناهیتای بیشاپور	۶۷
• بررسی تناسبات و نظام پیمون در معماری دوره ماد: مطالعه موردی محوطه نوشیجان	۷۹
• پژوهشی شمایل‌نگارانه در تصاویر منسوب به الهه آناهیتا در هنر دوران سلوکی و پارتی	۹۵

راهنمای تهیه مقاله

نشریه "جستارهای باستان‌شناسی ایران پیش از اسلام"، در تمامی موضوعات مبانی نظری باستان‌شناسی، باستان زمین‌شناسی و مطالعات مربوط به دوران پارینه‌سنگی، باستان‌شناسی دوره‌های نوسنگی، مس-سنگ، مفرغ و آهن و فرآیند گذار به آن‌ها، دستاوردهای کاوش‌ها و بررسی‌های باستان‌شناسی مرتبط با دوره‌های پیش از تاریخ و دوران تاریخی، تاریخ‌گذاری جدید و بقایای سال‌یابی شده از محوطه‌های پیش از تاریخی و دوران تاریخی، مطالعات باستان‌سنجی و فناوری اطلاعات در حوزه مطالعات باستان‌شناسی پیش از تاریخ و دوران تاریخی، متون تاریخی و مطالعات باستان‌شناسی دوران تاریخی (ایلام، ماد، هخامنشی، پارت و ساسانی)، علوم میان رشته‌ای و جایگاه آن‌ها در باستان‌شناسی، باستان‌شناسی و ژنتیک، قوم باستان‌شناسی و باستان‌شناسی و علوم پایه (شیمی، فیزیک، ریاضیات و آمار و ...) مقالات پژوهشی را که قبلاً در نشریات علمی به چاپ نرسیده، و یا برای درج در آن‌ها ارسال نشده باشد، برای بررسی و داوری پذیرفته و در صورت تأیید، به‌ترتیب اولویت وصول چاپ می‌کند. پژوهش‌هایی که در چارچوب گزارش‌های پژوهشی یا در سمینارها و کنفرانس‌های علمی ارائه گردیده نیز در این نشریه قابل بررسی و چاپ است.

رعایت دستورالعمل زیر در نگارش مقاله‌هایی که برای چاپ به نشریه ارسال می‌شوند، ضروری است:

- فایل Word مقاله، براساس فرمت مجله تنظیم و از طریق سامانه نشریه به نشانی www.sku.ac.ir/iaej ارسال شود.
- مسئولیت مقاله و ترتیب نام نویسندگان بر عهده شخصی است که مقاله را برای نشریه ارسال می‌کند و کلیه مکاتبات با وی انجام خواهد شد. در صورتی که مقاله حاصل پایان‌نامه کارشناسی ارشد و رساله دکتری باشد، درج اسامی کلیه نویسندگان (دانشجو، استادان راهنما و مشاور) الزامی است.
- مقاله نباید به شکل کامل به چاپ رسیده باشد یا هم‌زمان برای چاپ به نشریات دیگر ارسال شده باشد.
- پذیرش مقاله برای چاپ پس از داوری منوط به تأیید جلسه هیأت تحریریه مجله است. در این راستا، مقاله وصولی بعد از دریافت، بررسی اولیه می‌شود و در صورت رعایت نکردن شیوه نامه نگارش، به نویسنده یا نویسندگان عودت خواهد شد. مجله در ویرایش مقالات آزاد است.

ترتیب و شرح قسمت‌های مختلف مقاله:

مقالات ارسالی شامل برگ مشخصات مقاله، عنوان، چکیده فارسی، واژه‌های کلیدی، مقدمه، مواد و روش‌ها، پیشینه و مبانی نظری (موقعیت جغرافیایی و باستان‌شناسی منطقه یا محوطه مورد مطالعه)، نتایج، بحث و نتیجه‌گیری، سپاس‌گزاری (اختیاری)؛ منابع مورد استفاده؛ عنوان، چکیده و واژه‌های کلیدی به زبان انگلیسی می‌باشد.

مشخصات مقاله: در صفحه‌ای جداگانه، در فایل نویسندگان عنوان مقاله در بالا، نام کامل کلیه مؤلفان در سطر دوم و آدرس آن‌ها شامل مرتبه علمی (کارشناس، مربی، استادیار، دانشیار یا استاد)، ارگان مربوطه، شهر محل اقامت، آدرس پست الکترونیک (E-mail) و شماره تماس مستقیم آن‌ها، به صورت فارسی و در صفحه دوم همانند صفحه اول انگلیسی درج گردد.

عنوان: عنوان مقاله حداکثر در ۲۰ کلمه و منعکس کننده محتوای مقاله می‌باشد. در زیر عنوان نیازی به ذکر نام نویسندگان نمی‌باشد.

چکیده فارسی: چکیده مقاله در ۲۵۰ تا حداکثر ۳۵۰ کلمه، بیانگر مسئله، هدف، روش و نتایج به دست آمده و نتیجه‌گیری کلی از پژوهش است.

مقدمه: این بخش بیان کننده سوابق علمی مطالعه، ضرورت انجام و اهداف تحقیق یا مشاهده است. به همین منظور در مقدمه باید زمینه‌های قبلی پژوهش به‌طور مختصر بیان شود و ارتباط آن با موضوع مقاله مشخص باشد و در پایان به‌انگیزه کار انجام شده اشاره شود.

مواد و روش‌ها: این بخش باید شامل جامعه مورد بررسی، نحوه نمونه‌گیری و شرح مواد، روش‌ها و وسایل مورد استفاده به طور کامل باشد و در صورت لزوم روش‌های مشخص و تعریف شده با ذکر نام ارجاع شده باشد. روش آماری و نام نرم‌افزار مورد استفاده نیز بیان شود.

پیشینه و مبانی نظری (موقعیت جغرافیایی و باستان‌شناسی منطقه یا محوطه مورد مطالعه)

نتایج: داده‌ها و نتایج با ترتیب منطقی در متن، جداول و نمودارها، تصاویر و اشکال ارائه شود و فقط از یکی از موارد یاد شده برای ارائه اطلاعات بهره‌گیری شود و اطلاعات موجود در متن مجدداً تکرار نگردد. در صورت بهره‌گیری از حروف مخفف در تصاویر یا جداول حتماً کلمات کامل آن در متن آورده شود. در صورت اشاره به مقادیر اندازه‌گیری شده، تمامی این مقادیر باید بر اساس سیستم استاندارد بین‌المللی یا ضریب‌های ده‌گان آن‌ها باشد و واحدها به صورت حروف خلاصه شده آن‌ها و به صورت *Italic* آورده شود. از مقالات مندرج در این نشریه می‌توان به عنوان راهنمای تهیه جدول‌ها و یا ترسیم شکل‌ها استفاده کرد.

بحث: در این بخش یافته‌های مهم نویسنده یا نویسندگان آورده شود. تأکید می‌شود جنبه‌های مهم و تازه تحقیق و نتیجه‌گیری حاصل از آن نقل شود. داده‌ها یا دیگر مطالب ذکر شده در مقدمه یا نتایج تکرار نشود. علل تفاوت یا تشابه یافته‌ها با سایر منابع و تحقیقات بیان گردد. در پایان بحث در صورت لزوم فرضیه‌های جدید بیان، توجیه و پیشنهادها ارائه شود.

نتیجه‌گیری: در این بخش به صورت خلاصه، در چند خط نتیجه‌گیری کلی از پژوهش و ذکر کاربرد (یا کاربردهای) احتمالی آن ارائه می‌گردد.

سپاس‌گزاری: در صورت نیاز، این بخش حداکثر در ۵۰ کلمه، معرف اشخاص، سازمان‌ها و نهادها، و به طور کلی اشخاص حقیقی و حقوقی مؤثر در انجام پژوهش و تشکر و قدردانی از آنان باشد.

منابع: منابع اشاره شده در متن مقاله باید قبلاً به‌صورت کتاب یا مقاله مندرج در یکی از مجلات علمی درآمده باشد و برای نویسنده قابل دسترسی باشد. نحوه ارجاع در متن باید با «نام نویسنده، سال و شماره صفحه» (وحدتی‌نسب و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۱؛ ساریخانی، ۱۳۸۶: ۵۴ و خسروزاده، ۱۳۹۱: ۵۱) باشد. فهرست منابع مورد استفاده در انتهای مقاله باید صرفاً از منابع اشاره شده در متن باشد با شماره و به ترتیب حروف الفبای نام نویسنده، برابر مثال‌های زیر یا روش به کار رفته در هر یک از شماره‌های این نشریه تهیه شده باشد، ابتدا منابع فارسی و به دنبال آن منابع خارجی آورده می‌شود.

۱. عزیززاده، عباس، ۱۳۸۰، تئوری و عمل در باستان‌شناسی (جلد اول)، پژوهشکده سازمان میراث فرهنگی، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.

۲. استرنبرگ، رابرت، ۱۳۸۷، روان‌شناسی شناختی (ویراست چهارم)، ترجمه سیدکمال‌الدین خرازی و الهه حجازی، انتشارات سمت، تهران.

۳. موسوی‌کوهپیر، سید مهدی، محمود حیدریان، حامد وحدتی‌نسب، حمید خطیب‌شهیدی و جواد نیستانی، ۱۳۹۰، تحلیل نقش عوامل طبیعی در توزیع فضایی محوطه‌های باستانی استان مازندران، مجله علمی-پژوهشی پژوهش‌های جغرافیای طبیعی دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، شماره ۷۵ بهار ۱۳۹۰.

4. Hamlin, Carol, 1975, Dalma Tepe, Iran, British Institute of Persian Studies, Vol. 13: 111-127.

چکیده به زبان انگلیسی: چکیده انگلیسی مقاله در ۵۰۰ تا حداکثر ۶۰۰ کلمه باید به ترتیب شامل هدف، روش‌ها، نتایج به دست آمده، بحث و نتیجه‌گیری از پژوهش باشد.

واژه‌های کلیدی به زبان انگلیسی: این واژه‌ها برگردان کامل «واژه‌های کلیدی» به زبان انگلیسی هستند.

تعداد صفحات: حداکثر تعداد صفحات با رعایت فرمت مجله (شامل چکیده انگلیسی) باید ۲۰ صفحه باشد.

لازم به ذکر است در صورت نیاز معادل لاتین برخی واژه‌ها و توضیحات اضافی را به صورت پی‌نویس در انتهای مقاله بیاورید.

بحثی درباره کاربری معبد آناهیتای بیشاپور

احمد حیدری^{*۱}

چکیده

شهر بیشاپور یکی از نخستین شهرهای دوره ساسانی است که به فرمان شاپور یکم ساخته شده است. در بخش سازه‌های سلطنتی که در شمال‌شرقی شهر قرار دارد، بناهای مشهوری همانند معبد آناهیتا، تالار پذیرایی شاپور، ایوان‌های موزاییک وجود دارد. معبد آناهیتا سازه‌ای است با نقشه مربع و تماماً با سنگ بادبر ساخته شده است. معبد عناصری دارد که نشان دهنده جریان آب از بیرون بنا به فضای استخرگونه درون اثر است. از سویی برخی پژوهشگران معتقدند اتاق مرکزی یا فضای درونی مسقف بوده و برخی فاقد سقف معرفی و توصیف کرده‌اند. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی-تطبیقی است. این پژوهش در پی پاسخ به پرسش است که کاربری معبد آناهیتا چه بوده و در منابع تاریخی چه نامیده می‌شده است و چه مراسم مذهبی در آن اجرا می‌شده است؟ بر پایه این پژوهش نام دو آتشکده به نام‌های شیرخشین و گمبذگوسر که نویسندگان صدر اسلام از آن یاد کرده‌اند، در واقع نام دو ساختمان بزرگ شهر بیشاپور به ترتیب ساختمان B (تالارپذیرایی شاپور) و ساختمان A (معبد آناهیتا) است. نتیجه گرفته شده که در اوایل دوره ساسانی دو عنصر آب و آتش در کنار هم (همانند سرخ کتل) و یا در ساختمان‌های همجوار هم (همانند ساختمان A و B بیشاپور و غیره) نیایش می‌شده است. درباره کاربری معبد آناهیتا می‌توان گفت که این بنا تنها در ایام خاصی از سال جریان آب در مجاری آن برقرار بوده است. این مراسم به دو عنصر آب و آتش و همچنین جشن‌های مرتبط با آن‌ها بستگی داشته است. با توجه به قرابت الاهه‌ی تیر با آناهیتا و برخی مدارک دیگر می‌توان گفت یکی از جشن‌های باشکوهی که هر ساله انجام می‌شده، جشن تیرگان بوده است.

واژه‌های کلیدی: آتشکده شیرخشین، بیشاپور، جشن تیرگان، کریدور، گنبد گاوسر، معبد آناهیتا.

ارجاع: حیدری ا. ۱۳۹۵. بحثی درباره کاربری معبد آناهیتای بیشاپور. نشریه جستارهای باستان‌شناسی ایران پیش از اسلام. ۱(۲): ۶۷-۷۸.

۱- احمد حیدری، گروه هنر و معماری، واحد بیرجند، دانشگاه آزاد اسلامی، بیرجند، ایران

* نویسنده مسئول: ahmadhevdari15@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۲/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۹/۰۱

مقدمه

یکی از بناهای مهم مذهبی اوایل دوره ساسانی، معبد مشهور به آناهیتای بیشاپور است. رومن‌گیرشمن در بین سال‌های ۱۹۳۵ تا ۱۹۴۱ مختصر خاکبرداری در آن انجام داد و موفق شد، یک نقشه مناسب ولی نه کاملی از آن تهیه کند (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۱۵). سرفراز از سال ۱۳۴۷ تا ۱۳۵۳ در این معبد پیوسته در حال کاوش بود و نیمه جنوبی بنا را که در زیر آوار مستور بوده خاکبرداری کرد (مهریار، ۱۳۷۸: ۱۳). سرفراز معتقد است که این پرستشگاه روباز و فاقد سقف بوده و برای نیایش الهه آناهیتا ساخته شده است (سرفراز، بی‌تا: ۹). تاکنون گزارش نهایی کاوش سرفراز منتشر نشده و امروزه تنها گزارش توصیفی دقیق و ارزشمند موجود مطالعه‌ای است که محسن منصوری‌فرد در معیت مهندس محمدمهریار انجام داده و آن را به طبع رسانیده است (منصوری فرد، ۱۳۸۶: ۶۱۵-۵۶۱). هدف این نوشتار پاسخ به برخی پرسش‌هاست. پرسش‌هایی از قبیل: کاربری ساختمان A بیشاپور (معبد آناهیتا) چیست؟ چرا نیمی از بنا در زیرزمین ساخته شده است؟ دلایل و کارکرد مجاری آب چیست؟ هم‌جواری این بنا با ساختمان B (تالار تشریفات) به چه دلیل است و چه ارتباطی با هم داشته‌اند؟

روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی-تطبیقی است. در مجموع تلاش بر این است که با مطالعه‌ی دقیق عناصر معماری بنا و با مراجعه به مدارک مستند موجود، تک‌تک عناصر معماری این سازه توصیف مختصر و تفسیر شود و در نهایت به یک استنتاج کلی درباره کارکرد بنا نائل گردد.

پیشینه‌ی پژوهشی معبد آناهیتا

پیشینه پژوهشی یا گزارش‌های ثبت شده درباره بیشاپور را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد. الف) نویسندگان شرقی: دقیق‌ترین مشاهدات ثبت شده از سوی مقدسی^۱، استخری^۲ و ابن حوقل^۳ در سده ۴

ه.ق. صورت گرفته است. این شهر از سده پنجم ه.ق از رونق می‌افتد و تبدیل به روستایی کم جمعیت و تقریباً متروکه می‌شود. از سده پنجم به بعد گزارش‌های نویسندگان مخدوش و توأم با روایات اسطوره‌ای است. مشهورترین این منابع فارسنامه ابن بلخی^۴، مستوفی^۵ و حاجی میرزا حسن شیرازی است (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۳۶-۲۹).

ب) سیاحان غربی: نخستین سیاح غربی که از بیشاپور بازدید می‌کند و گزارشی مصور از آن ارائه می‌دهد، موریه است. «وی دو بازدید در سال‌های ۱۸۰۹ و ۱۸۱۱ م. از این محل به عمل می‌آورد (شکل ۱).

او طرحی از معبد ارائه می‌دهد که تصویر چهار گاو روی آن است. در زیر سومین و چهارمین گاو بر ضلع شمال غربی سازه، پنجره‌ای ترسیم شده است (Morier, 1812: 375).

حدود ۳۰ سال بعد دو سیاح فرانسوی به نام فلاندن و کست از بیشاپور دیدن کرده و طرح دقیقی از بنا با مقیاس ترسیم می‌کنند (شکل ۲). در طرح آن‌ها، سه پیکره گاو و پنجره‌ای در زیر آن‌ها به چشم می‌خورد (Flandin and Coste, 1840-41).

پ) گزارش‌های باستان‌شناسی: «نخستین پژوهشگرانی که به توصیف شهر بیشاپور و آثار آن پرداختند، زاره و هرتسفلد بودند که به خوبی شهر را معرفی کرده‌اند و نام تمامی مسافرانی که از آن بازدید کرده‌اند را ذکر کرده‌اند» (Herzfeld and Sare, 1910: 213).

نخستین بررسی باستان‌شناسی در بیشاپور را دیوید تالبوت رایس در سال ۱۹۳۱ انجام می‌دهد. بررسی وی منجر به تهیه یک نقشه توپوگرافی از شهر بیشاپور و جانمایی آثار در آن شد. «وی یک پلان ساده از معبد آناهیتا ارائه می‌دهد که وجود دو پیکره گاو بر راس دیوار شمال شرقی مشخص است» (Rice, 1935: 17).

۱- مقدسی، ۱۳۶۱: ۳-۳۷۲

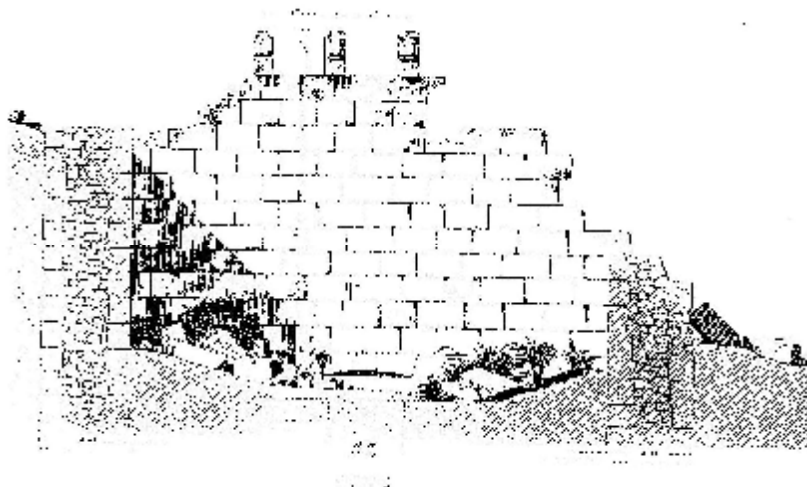
۲- استخری برخی اطلاعات جزئی را درباره موقعیت شهر بیشاپور در سده ۱۰ م. در اختیار ما می‌گذارد. وی می‌گوید: «چهار دروازه دارد که نام‌های ساسانی آن (ذر) هرمزد، در مهر، در بهرام و در شهر (شهریور) است. همچنین یک تپه منفرد یا برجستگی شبیه برج یا یک گنبد دارد. همچنین وی نام دو آتشکده مهم در شهر بیشاپور، به نام شیرخشین Sheberkhashin و گمبذگوسر Gombaz Gavsar را که

در کنار دروازه‌های شاپور قرار دارند را ذکر می‌کند» (شوارتس، ۱۳۷۲: ۶۰ / اصطخری، ۱۳۶۸: ۱۳۱-۹۶).

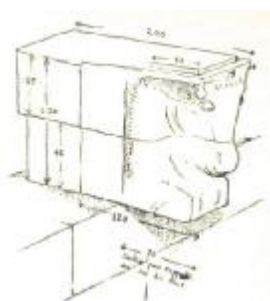
۳- ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۴۳

۴- بنگرید به: ابن بلخی، ۱۳۶۳

۵- بنگرید به: مستوفی، ۱۳۵۷

شکل ۱- طرحی از دیوار ضلع شمال غربی معبد (Flandin, E and Coste, P. 1840-41)

شکل ۲- طرحی از پیکره‌های گاو راس دیوار شمال غربی معبد (Ghirshman, 1936: 119, fig. 1)

ایلات قشقایی برده بودند» (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۱۹-۱۸). «البته تا سال ۱۹۴۱ م. که خانه هیأت را اهالی غارت کردند، تنها فضای پیرامون بنای دو ستونی بیشاپور و مقدار کمی نیز خاکبرداری در کاخ A [تالار تشریفات]، آتشکده [معبد آناهیتا] و کاخ B [کاخ والرین] انجام شده بود» (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۱۹-۱۷).

«مرحله دوم عملیات باستان‌شناسی بیشاپور از سال ۱۳۴۷ تا سال ۱۳۵۳ به سرپرستی علی‌اکبر سرفراز انجام شد» (مهریار، ۱۳۷۸: ۱۳). در کاوش‌های سرفراز معبد آناهیتا کاملاً خاک‌برداری می‌شود. از جمله پژوهش‌های به عمل آمده درباره بیشاپور می‌توان به تحقیق لیونل بیر درباره نقوش کاخ B (کاخ والرین) اشاره کرد (Beir, 2009: 11-).

40

توصیف مختصر ساختمان A (معبد آناهیتا)

ساختمان A بیشاپور در ضلع شمال غربی ساختمان B (تالار پذیرایی) در بخش شاهی شهر قرار دارد. این بنا با جهت شمال غربی- جنوب شرقی و با پلان مربع به ابعاد ۱۴×۱۴ متر است (منصوری‌فرد، ۱۳۸۶: ۵۸۱).

نخستین کاوش علمی باستان‌شناسی در بیشاپور و معبد آناهیتا ابتدا از سوی ژرژ سال از سال ۱۹۳۴ شروع شد و گیرشمن از سال ۱۹۳۵ به گروه ژرژ سال پیوست و رسماً از سال ۱۹۳۸ تا سال ۱۹۴۱ سرپرستی کاوش را به عهده داشت (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۱۵-۱۷). بنا به نوشته خود گیرشمن، وی «به خاطر احتمال ریختن دیواری که حداقل ۷ متر در زیر زمین بود، ساختمان A (معبد آناهیتا) را کاوش نکرده است» (گیرشمن، ۱۳۷۹: ۱۸-۱).

«گیرشمن در سال ۱۹۴۱ م. کاوش خود در بیشاپور را متوقف می‌کند و به کابل نزد مسیو ژوزف هاکین^۱ می‌رود. آن‌ها آثار به دست آمده از کاوش را در خانه هیات گذارده و دور آن را دیوار می‌کشند. ولی پس از خروج آن‌ها روستاییان به آنجا یورش آورده و خانه هیات را منهدم و غارت می‌کنند. بسیاری از موزائیک‌های به دست آمده و حتی قطعات سنگ‌های پاک تراش زیبایی که از آتشکده [ساختمان A] یا از کاخ B [کاخ والرین] به دست آمده بود، را خرد کرده یا برای ساختن خانه‌ی یکی از خوانین

1- Joseph Hackin

- **تأسیسات زیر کف آب‌نما:** «بر یکی از سنگ‌های کف آب‌نما، سوراخی به قطر ۵ سانتی‌متر و زیر آن چاهی وجود دارد. برای احداث این چاه فضایی را به طول و عرض ۱۸۰ سانتی‌متر و به عمق ۴ متر خاکبرداری کرده‌اند، که با ۴ قطعه سنگ ۹۰ × ۹۰ سانتی‌متر از نوع سنگ‌های کف، مفروش می‌شده است. روی لبه چاه سه قطعه سنگ^۱ که درون هر کدام شیاری به شکل ناودان وجود دارد، نصب شده است. اطراف بدنه چاه فاضلاب را تا ارتفاع ۲ متر به شکل دایره ساخته‌اند و چون خاک بکر و طبیعی بیشاپور از انواع رسوبات ماسه و شنی است، به آسانی آب را فرو می‌برد» (سرفراز، ۱۳۶۶: ۶۵).

«کف چاه را در عمق ۳ متری، با ۲۰ قطعه سنگ گرد به صورت مفروش درآورده‌اند، تا آب از لابه‌لای آن‌ها کم‌کم به زمین فرو رود. البته امکان نفوذ آب به زمین از بدنه چاه وجود دارد. روی این ۲۰ قطعه سنگ را نیز تا ارتفاع ۲ متر با قلوه‌سنگ‌های کوچک رودخانه‌ای و ماسه شن درشت و فاقد رسوبات، پر کرده‌اند» (سرفراز، ۱۳۶۶: ۶۸).

- **فضای ورودی آب:** «در کنج معبد، تونلی در درون زمین حفر شده که مسیر ورود آب به معبد بوده، جداره آن با هیچ‌گونه مصالحی مقاوم‌سازی نشده است. به احتمال، این تونل آب به رودخانه شاپور مرتبط بوده است. آب از مجرای از شمال‌شرقی معبد وارد می‌شده است. در ابتدا اتاق میرآب قرار داشته به ابعاد ۲/۵ × ۴/۳۵ سانتی‌متر، در نزدیکی اتاق میرآب سنگ مقسم آب وجود دارد. این سنگ یک‌پارچه و پاکتراش است و سه سوراخ در آن ایجاد شده است» (منصوری‌فرد، ۱۳۸۶: ۵۹۷).

- **پنجره:** موریه دو بازدید در سال‌های ۱۸۰۹ و ۱۸۱۱ م. از بیشاپور به عمل می‌آورد. او طرحی از معبد ارائه می‌دهد که تصویر چهار گاو روی آن است. در زیر سومین و چهارمین گاو بر ضلع شمال‌غربی سازه، پنجره‌ای ترسیم شده است (Morier, 1812: 375). در طرح موریه برخی عناصر بنا ابعاد مبالغه‌آمیز دارد. ظاهراً وی طرح اولیه را در محل و طرح تکمیلی را در محلی دیگر ترسیم کرده است (شکل ۱).

۱- «جابه جا کردن ۳ سنگ بدون مطالعه نحوه قرارگیری آن بر روی مصالح و یا شکل زیرین آن و این که سنگ‌ها با ساروج و یا چیز دیگر در مکان خود قرار گیرد جای سؤال دارد. بعد از بازسازی آن را با ملات ماسه سیمان و مصالح ساختمانی مدرن در جای خود مقاوم کرده‌اند» (منصوری‌فرد، ۱۳۸۶: ۶۱۱).

دسترسی به بنا به وسیله پلکانی از ضلع جنوب‌شرقی است. پیکره گاوها بر رأس ضلع شمال‌غربی قرار دارند. چهار طرف بنا را چهار دالان فرا گرفته است که در آن‌ها مجاری آب وجود دارد. ارتفاع این سازه ۱۴ متر است که تقریباً نیمی از آن درون سطح زمین حفر شده است. نمای داخلی و بیرونی دیوارهای پرستشگاه با تخته سنگ‌های بزرگ که با بست‌های دم‌چلچله‌ای به یکدیگر پیوسته‌اند، ساخته شده است.

پس از درگاه ورودی یک رشته پلکان به خط عمود به تعداد ۲۵ عدد و به ابعاد ۱/۶۰ طول، ۷۰ سانتی‌متر عرض و ۲۳ سانتی‌متر ارتفاع به چشم می‌خورد (منصوری‌فرد، ۱۳۸۶: ۵۸۲-۳).

- **تالار یا حیاط مرکزی:** «فضای مرکزی مکعب، دیواری به ارتفاع ۱۰/۷ سانتی‌متر از کف تا زیر پیکره‌های گاو دارد. در وسط صحن یک مکعب بزرگ فرورفته به عمق ۲۷ سانتی‌متر و به ابعاد ۸ × ۸ متر وجود دارد که آب‌نما بوده و از سه طرف مجاری آب به آن مرتبط می‌شده است» (منصوری‌فرد، ۱۳۸۶: ۵۸۶).

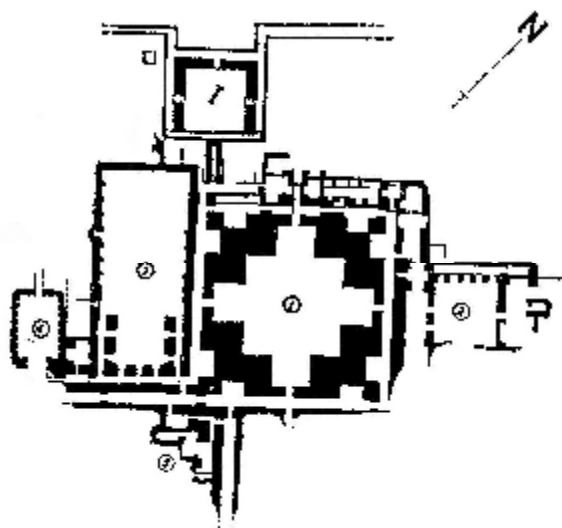
- **راهروها و کریدورهای حیاط مرکزی:** پس از پایین رفتن از پله‌های ورودی، تالار یا حیاط مرکزی را می‌بینیم که ۴ دروازه در چهار جهت دارد. هر یک از ورودی‌ها ۳/۷۵ سانتی‌متر بلندی و ۱/۶۰ سانتی‌متر پهنا دارد. از این درها دسترسی به راهروهایی که دور تا دور بنا را فرا گرفته‌اند، میسر می‌گردد (سرفراز، ۱۳۶۶: ۲۷).

آب‌نمای کف صحن

«کف صحن مرکزی، به شکل حاشیه‌ای به عرض ۱/۱۷ سانتی‌متر است که در وسط آن آب‌نما به ابعاد ۸ × ۸ متر قرار دارد. این حاشیه کف، جایگاهی بوده که در طی مراسم، روی آن رو به آب و دور آب نما جمع می‌شدند. عرض سنگ‌های کف حاشیه برخلاف سنگ‌های کف آب نما که با نظم و هم اندازه نصب شده‌اند، متغیر بوده و بین ۳۳ تا ۷۷ سانتی‌متر است و از هیچ‌گونه نظم و پیمونی تبعیت نمی‌کند. کف آب‌نما با سنگ‌های منظم مربع شکل به ابعاد ۷۳ سانتی‌متر و به شکل شطرنجی و در ۱۱ ردیف ۱۱ تایی کف‌سازی شده است. خطوط درز بین سنگ‌های کف آب‌نما مستقیم و مستقل بوده و از هیچ خط درز دیگری (مثل خط درز کف صحن مرکزی) پیروی نمی‌کند» (منصوری‌فرد، ۱۳۸۶: ۶۰۸؛ سرفراز، ۱۳۶۶: ۶۵).

پایین‌تر از سنگ زیرین گاوها قرار دارد، بنابراین بدنه روزن از پاکار تا کف آن در یک سنگ شکل می‌گیرد. جای سنگ اول (که قوس تزئین‌دار است)، دو سنگ از ردیف زیرین [پیکره گاوها] پایین‌تر است، و سنگ دوم (قوس ساده بدون تزئین) بلافاصله زیر سنگ ردیف زیرین گاوها قرار می‌گیرد» (منصوری‌فرد، ۱۳۸۶: ۵۹۳).

– **کریدورها (دالان‌ها):** «چهار دالان یا کریدور با کاربری خدماتی، فضای مرکزی معبد را محصور کرده است. کریدور جنوب‌شرقی عامل ارتباطی با سه کریدور دیگر و از هر سه کریدور دیگر باریک‌تر است و از وسط آن پله عبور می‌کند (شکل ۳). سه دالان جبهه دیگر برخلاف دالان جبهه ورودی (جنوب‌شرقی) وسیع و در ارتباط با خدمات تاسیسات آبی برای آب‌نمای مرکزی است، متوسط عرض دالان در تمام نقاط تقریباً ۱۴۳ سانتی‌متر است. از سه کریدور مذکور، کریدور شمال‌شرقی و شمال‌غربی، مخصوص ورود آب و کریدور جنوب‌غربی نیز مختص خروج آب بوده است» (منصوری‌فرد، ۱۳۸۶: ۵۹۹).

شکل ۳- پلانی از مجموعه بناهای بیشاپور پس از کاوش هیات ایرانی

- (۱) - ساختمان B یا تالار پذیرایی شاپور ۲- اتالار موزائیک شرقی ۳- تالار موزائیک غربی ۴- کاخ اختصاصی شاپور ۵- متعلقات کاخ سلطنتی (Dutz and Matheson, 1997: 56)

– **آتشدان:** گیرشمن تصویر یک آتشدانی را منتشر می‌کند و می‌گوید: «در بنای دوران اسلامی نزدیک پرستشگاه یافت شده است که گویا متعلق به این پرستشگاه بوده است» (گیرشمن، ۱۳۵۰: ۱۵۰).

در طرح موریه، پیکره ۴ گاو بر دیوار معبد مشاهده می‌شود. امروزه یک پیکره درون تالار موزائیک به شکل کامل و تکه‌هایی از پیکره یک گاو نیز در موزه بیشاپور وجود دارد. با در نظر گرفتن فاصله بین دو گاو که از جای اصلی خود تکان نخورده‌اند، در طرح بازسازی، شش گاو بر بالای دیوار ضلع شمال شرقی وجود داشته است. اگرچه می‌بایست بر بالای هر ضلع دیوار ۶ پیکره گاو قرار داده می‌شد، در این صورت ۲۴ پیکره گاو بر روی دیوارها نهاده می‌شد. از این‌رو می‌بایست آثار بیشتری از پیکره‌های گاو چه به صورت کامل و حتی تکه‌تکه شده، در کاوش‌ها به دست می‌آمد.

در حدود ۱۸۴۱ م. کست و فلاندن از بیشاپور دیدن و طرحی از بنای معبد آن‌ها را ترسیم می‌کنند (Flandin and Coste, 1840-41). در این طرح تصویر واقعی پنجره بنا با مقیاس، به وضوح مشخص است؛ ولی در زمانی که این دو سیاح از بنا دیدن کرده‌اند، پیکره یک گاو افتاده و بخش بیشتری از پنجره تخریب شده است.

– **سنگ‌های پنجره:** چند سنگ در اطراف بنا به شکل قوس پیدا شده که دو تکه آن به عنوان سنگ متعلق به روزن (پنجره) در نظر گرفته شده است. که به این شرح است:

قطعه سنگ نخست پنجره: «این سنگ، قوس کوچک‌تر نسبت به قطعه دیگر دارد، و در بدنه آن خطوطی تزئینی به شکل دوایر وجود دارد، این سنگ روزن به اندازه تقریبی دهانه یک سنگ [حدود ۱۰۰ سانتی‌متر] را شکل می‌دهد، با قوسی که پاکار آن پیش آمده‌تر از جرز زیرین است. در این جا ارتفاع پنجره کمی بیشتر از ضخامت یک سنگ و به اندازه تمام قوس، تعبیه شده است، که در این مقدار کمی از دوایر تزئینات آن بالای قوس و بر سنگ روبی قرار دارد. محل قرارگیری سنگ قوس به علت عرض زیاد تزئینات قوس آن، در دو ردیف زیر گاوها قرار می‌گیرد. ارتفاع روزن حدوداً یک و نیم قد سنگ [۱/۵ متر] است» (منصوری‌فرد، ۱۳۸۶: ۵۹۲-۳).

قطعه سنگ دوم پنجره: «این سنگ روزن نسبت به سنگ روزن دیگر دهانه بزرگ‌تر دارد و به اندازه یک و نیم سنگ [۱/۵ متر] هست که دهانه قوس با جرزهای زیرین یکسان است و هیچ گونه تزئینی روی آن وجود ندارد» (منصوری‌فرد، ۱۳۸۶: ۵۹۲). «ارتفاع این روزن در حدود ارتفاع دو و نیم سنگ است. چون کف روزن سه ردیف

داشته است (Morier, 1812: 375)، حدود ۳۰ سال بعد زمانی که کست و فلاندن^۳ از این اثر بازدید می‌کنند، یکی از پیکره‌های گاو افتاده و بخشی از پنجره از میان رفته است، ولی تاق هلالی پنجره همان‌طور که در تصویر این نقاشان ملاحظه می‌شود، به وضوح قابل رؤیت است. حدود ۸۰ سال بعد که رایس به بررسی شهر بیشاپور می‌پردازد، تنها دو پیکره گاو برجای خود باقی است (Rice, 1935: 17). در گزارش‌های اولیه گیرشمن، وی اشاره‌ای به وجود پنجره در بنا نمی‌کند، ظاهراً در زمان شروع کاوش گیرشمن تاق هلالی پنجره فرو ریخته بوده و تنها جداره پایینی پنجره برجای مانده است. کاوش سرفراز نیز ادامه کار گیرشمن بود، باز هم بدون در نظر گرفتن روزنه، در این فرایند تعمیراتی نیز در بنا صورت می‌گیرد، که موجب محو شدن تقریبی اثر پنجره می‌شود. در گزارش و مطالعه دقیق منصوری‌فرد^۴ و مهریار، «آثاری از سنگ‌های متعلق به پنجره، تاق آن در اطراف بنا به دست می‌آید و آثاری از سنگ جداره پایین بدنه نیز در سرجای خود و در دیوار امروزی شناسایی می‌گردد» (منصوری‌فرد، ۱۳۸۶: ۳-۵۹۲).

استفاده از پیکره بخش قدامی گاو در رأس دیوار و جایی که روی آن الوارهای بام قرار می‌گرفته، از دوره هخامنشی در تخت جمشید و سپس در دوره فراهخامنشی وجود داشته است «در دوره اشکانی بخش سرگاو چسبیده به دیوار در معبد بزرگ هاترا دیده می‌شود» (Ward-Perkins, 1965, plate: LV, a). در حاجی آباد، آذرنوش معتقد است که دیوار شرقی اتاق ۱۱۴ نیز همانند معبد آناهیتای بیشاپور، پیکره‌های حیوانی داشته است (Azarnoush, 1994: 82).

با توجه به مدارک شناسایی شده در خصوص وجود پنجره در بنا، می‌توان گفت، بنایی که پنجره دارد نمی‌توانسته روباز یا بدون سقف بوده باشد. از این رو معبد آناهیتا به طور کامل و یا حداقل نیمی از آن مسقف بوده است و با توجه به اینکه سطح فوقانی پیکره‌های گاو تخت بوده و جوانب آن آثاری از تکه‌های ملات مشاهده گردیده، می‌توان نظر جورجینا هرمان مینی بر این که سقف معبد به احتمال تخت بوده و با الوارهایی که روی گاوها را

– **قدمت معبد آناهیتا:** رومن گیرشمن نخستین کاوشگر بیشاپور معتقد است که بیشاپور روی خاک بکر ساخته شده است. سرفراز کاوشگر اصلی معبد آناهیتا گزارش می‌دهد که «هسته اصلی دیوار بنا، از خاک‌های دورریز پر شده که محتوی تکه سفال‌هایی است که متعلق به همین محوطه است» (سرفراز، ۱۳۶۶: ۶۵).

در مجموع در مورد قدمت معبد آناهیتا دو دست آرا وجود دارد: الف) برخی پژوهشگران معتقدند^۱ که معبد آناهیتا پس از ۲۶۰ م. و بعد از جنگ با والرین و اسارت و اسکان تعداد زیادی از سربازان و معماران رومی در بیشاپور ساخته شده است. آن‌ها معتقدند که استفاده از سنگ‌های پاکتراش^۲ در بنا را باید صرفاً به اسکان اسرای رومی پس از ۲۶۰ م. مربوط دانست.

ب) گروهی دیگر از پژوهشگران معتقدند که بنای معبد آناهیتا پیش از جنگ شاپور یکم با والرین ساخته شده بود (سرفراز، ۱۳۷۵: ۳۶۷-۳۶۵؛ نصراله‌زاده، ۱۳۸۴: ۷۴). مطابق این نظر برخی گزارش‌ها (همانند ابن قتیبه) اشاره به این دارند که «در زمان اردشیر یکم، در نبردهای میان‌رودان و سوریه تعداد زیادی از رومی‌ها به اسارت درآمدند که در ساخت و سازها به کارگمارده شدند» (Oates, 1968: 74-75). لیونل بیر معتقد است که بنای معبد آناهیتا می‌تواند قدیمی تر از زمان شاپور یکم باشد (Callieri, 2007: 507).

نتیجه‌گیری

در اینجا نتیجه پژوهش را به صورت پاسخ به پرسش‌ها تنظیم کرده‌ایم. نخستین پرسش این است که آیا ساختمان A بیشاپور (معبد آناهیتا) بدون سقف است؟ در پاسخ باید گفت، با بررسی گزارش نویسندگان و کاوشگران بنا می‌توان نتیجه گرفت که بنای مشهور به معبد آناهیتای بیشاپور در زمان بازدید موریه، پنجره‌ای کامل با چهار پیکره گاو بر رأس دیوار ضلع شمال‌غربی

۱- سرفراز معتقد است شهر بیشاپور در ۲۶۶ م. ساخته شده است (Sarfraz, 1970: 178).

۲- «سنگ‌های قالبی تراش خورده به نسبت بسیار محدود در بناهای اولیه‌ی ساسانی مانند تخت‌نشین در فیروز آباد، معبد بیشاپور و پایکولی به کار رفته است و معماران اواخر دوره‌ی ساسانی نیز از سنگ‌های قالبی برای دیوارکشی بناهایی مانند کنگاور و تخت سلیمان بهره برده‌اند» (Azarnoush, 2001: 277).

۳- Flandin and Coste, 1840-1841.

۴- منصوری‌فرد، ۱۳۸۶: ۶۱۵-۵۶۱.

آمده و منابع صدر اسلام همانند طبری و غیره، بناهای مذهبی اوایل ساسانی را با نام آذر آناهیتا یا آتشکده آناهیتا معرفی می‌کنند.^۴ این امر می‌تواند بیانگر تفکیک معنایی آناهیتا و آذرآناهیتا از هم باشد.

دوم آن که در معبد سرخ کتل^۵ سنگ‌نوشته‌ای پیدا شده که دلالت بر نیایش آتش همراه نیایش آب جاری دارد (Rosenfeild, 1967:158). بر پایه این مدرک در سرخ کتل نیایش آتش و آب بستگی به وجود هر دو عنصر داشته از سویی برخی مدارک دیگر نشان می‌دهد که حداقل در اوایل تا اواسط دوره ساسانی هرجا آتشگاهی بوده یک معبد آب یا معبد آناهیتا نیز در نزدیکی آن ساخته می‌شده است. به نظر می‌رسد برخلاف سرخ کتل که ستایش آتش و آب در یک مکان اجرا می‌گردیده، ولی در داخل ایران و مناطق غربی آن، ستایش آتش و آب در مکان‌های جدا، ولی در جوار هم صورت می‌گرفته است. برای مثال در حاجی آباد، آذرنوش اتاق ۱۱۴ حاجی‌آباد را معبد آناهیتا و

می‌پوشانیده مسقف شده را تأیید کرد (هرمان، ۱۳۷۳: ۱۱۵)، مهندس منصوری‌فرد با همفکری مهندس مهریار طرحی از بازسازی دیوار شمال‌غربی و پنجره ارائه داده‌اند. پرسش دیگر درباره کاربری بنا این است، که آیا این بنا، معبد بوده یا خیر؟ اگر بنا معبد است برای ستایش چه الهه‌ای ساخته شده است و عنصر کریدور در این بنا چه اهمیتی دارد؟

ریچارد. ن. فرای معتقد است ساختمان A یک حمام و یا بنایی است که به سبک مهرکده‌های رومی ساخته شده است (Frye, 1972). گیرشمن کاوشگر نخست معبد آناهیتا، در گزارش‌های اولیه خود تأکید می‌کند که ساختمان A، یک آتشگاه است. ولی در آخرین یادداشت‌هایش در زمانی که مطالعات کتابخانه‌ای او در حال تکمیل است و کتاب‌های بیشاپور^۱ و هنر پارت و ساسانی^۲ را می‌نگارد، همچنین از سویی با نتیجه مطالعات و کاوش سرفراز آشنا می‌شود، نظرش تغییر می‌کند و همراهی با کاوشگر ایرانی می‌نویسد که ساختمان A «به احتمال به آناهیتا ایزد آب و باروری که ستایش آن با ستایش آتش همراه بوده است، اهدا گردیده است» (گیرشمن، ۱۳۵۰: ۱۴۹).

در اواخر دوره اشکانی و در اوایل دوره ساسانی ستایش آتش و آب در کنار هم بوده است. در این باره مدارک متعددی وجود دارد. نخستین مدرک آن است که نام آتشکده‌ای به نام آذرآناهیتا^۳ در سنگ‌نوشته کعبه زرتشت

شهبانوی کشور خورانزیم آمده است. در این فهرست شاهپور نذورات بره و نان و می نثار می‌کند» (نصراله زاده، ۱۳۸۴: ۳۷). «در بیان اهمیت جایگاه آذرآناهیتا باید گفت که نام او پیش از پسران شاهپور و برادرانش آمده است. عنوان شهبانوی شهبانوان موجب شده که برخی از پژوهشگران او را همسر شاهپور اول نیز بدانند. نخستین بار هینتس این نظریه را مطرح کرد و آن را در چارچوب رسم خویوده می‌دانست، اما دیگران برآنند که این صرفاً تفسیری اشتباه از این عنوان است. ماریک و هارماتا برآنند که چنین عنوان‌هایی در این فهرست بیشتر رتبه اجتماعی را نشان می‌دهند تا وابستگی‌های خانوادگی، از این رو نمی‌تواند همسر پدرش باشد» (نصراله‌زاده، ۱۳۸۴: ۳۸).

۴- «آتشکده آناهیتا/ناهید در استخر از دوره پیش از ساسانیان معروف بوده و عبارت بوده است از آتشی که به آناهیتا/ناهید، ایزد بانوی پشتیبان زنان و خاندان و پیروزی دهنده و خرد بخش و گیاه پرور و گله دهنده، تعلق داشته است» (شاپور شهبازی، ۱۳۸۹: ۲۳۵). «طبری گزارش می‌دهد که ساسان، پدر بزرگ اردشیر یکم پریستار آتشکده آناهیتای استخر بوده است» (Hanaway, 1982: 291). «در سنگ‌نوشته کرتیر در نقش رستم از آتشکده آناهیتا استخر یاد شده است» (Chaumont, 1960: 343-347). «این مکان مقدس قدیمی، مرکز مذهبی امپراتوری ساسانی بوده که تا زمان فتح اعراب باقی مانده بود. این بنا آن قدر مهم بوده که آبان دخت مادر پوراندخت در استخر اقامت می‌گزیند و پوران دخت اغلب در دوره کشمکش به این جا بر می‌گشته است» (Hanaway, 1982: 291). «بهرام دوم، چنان که از کتیبه کرتیر بر می‌آید، کرتیر را متولی آستان "آتش بانو اناهید" در استخر کرد. اردشیر و شاپور سهرای دشمنانشان را نثار همین آتشکده کردند» (شاپور شهبازی، ۱۳۸۹: ۲۳۵).

5- Schippmann, 1971: 496/ Stronach, 1985: 623

۱- گیرشمن، ۱۳۷۹

2- Ghirshman, 1962

۳- در سنگ‌نوشته کعبه زرتشت، در سطر ۲۳ و ۲۴ نگاشته شده: "... برای آموزش روان و نیکامیان آتشی معروف به آذر - اناهید می‌سازد" (اکبرزاده و طاووسی، ۱۳۸۵: ۴۵). همچنین در سنگ‌نوشته دیگری در سرمشهد که کرتیر نوشته آمده "... او مرا به استخر به آتشکده اناهید- اردشیر .. امر کرد" (اکبرزاده، ۱۳۸۵: ۷۱). البته نام یکی از فرزندان دختر شاپور نیز آذرآناهیتا است که در سنگ‌نوشته کعبه زرتشت آمده است.

«در سنگ‌نوشته کعبه زرتشت، نام آذرآناهید^۳ به عنوان دختر و شهبانوی شهبانوان معرفی می‌کند» (نصراله‌زاده، ۱۳۸۴: ۳۷). «نام او دوبار در این سنگ‌نوشته آمده است. بار نخست در فهرست خانواده شاهپور اول که پس از شاهپور نخستین نام است و پیش از نام پسران شاهپور اول آمده است. در این بخش شاهپور او را دختر خود و شه‌بانوی شه‌بانوان معرفی می‌کند. در این فهرست شاهپور اول برای بزرگداشت خانواده خود آتش‌هایی تأسیس کرده است. بار دوم در فهرست خاندان سلطنتی آمده است در این فهرست نام او پس از

برخی دلایل ذکر شده را می‌پذیرد، ولی معتقد است که تالار D بندیان یک بنا یا معبد متعلق به آناهیتا نیست، بلکه هم‌رأی با ژینیو^۳ معتقد است، آتشگاه بندیان یک آتشگاه ایالتی و به عبارتی یک آتشگاه متعلق به آتش آذران بوده است و طی این نوشتار این مطلب حاصل شد که پس از سده چهارم میلادی تنها در کنار آتشگاه متعلق به آتش بهرام، معبد آناهیتا ساخته می‌شده است (همانند مجموعه تخت سلیمان). از طرفی ساختمان B (مشهور به تالار تشریفات) بیشاپور، گرچه پلان چلیپایی دارد و کریدوری پیرامونش و حتی آتشدانی در آن یافت شده است، ولی ابعاد بزرگ آن و وجود گچبری‌های تزئینی نغز دلالت بر آن دارد که این بنا کاخ - معبد یا کاخ - آتشگاه بوده است، یعنی در بخش ایوان جنوبی بنا که آتشدان در آن جا به دست آمده، آتش مقدس ستایش می‌شده و بقیه فضاهای ساختمان، برای تشریفات اداری و درباری استفاده می‌شده است.

در بحث کریدور می‌توان گفت، برخی مدارک جدید نشان می‌دهد که منشاء پیدایش کریدور در عصر آهن منطقه ماورالنهر بوده است. در معبد آتش چرکوتان^۴ در باکتریا (اواخر هزاره دوم پ.م.) نیز، کریدور مشاهده می‌شود. ولی توالی و سیر تحول دقیق آن هنوز به دست نیامده است (Alison et al, 2007: 447). برخی از پژوهشگران توالی آن را در ایران یافته و معتقدند که منشاء اصلی کریدور، از کاخ تچر و هدیش تخت جمشید است و می‌گویند این فضاهای بسته که شبیه اتاق‌هایی پیرامون تالار اصلی ساختمان هستند، موجب اختصاصی شدن و یا حرم شدن بنا می‌گردند (Stronach, 1985: 63/ Colledge, 1977: 612). در سده‌های بعد (دوران هلنیستیک) این اتاق‌های سرتاسری، در بناهای اختصاصی یا مذهبی، تبدیل به کریدوری پیرامون سلا یا مکان مقدس مرکزی می‌شوند.

در اینجا نظر بر این است که کریدور دور یک اتاق مرکزی، بیانگر اختصاصی بودن اتاق است و نمی‌توان با قاطعیت گفت که کریدور تأکید بر مقدس بودن ساختمان دارد. به نظر می‌رسد کریدور عامل تفکیک فضای اندرونی از فضای

اتاق ۱۰۴ را که پلان چلیپایی دارد، آتشگاه معرفی کرده است (Azarnoush, 1994: 88).^۱ همچنین وی (آذرنوش) معتقد است «ساختارهای ۴ و ۵ المعارید IV (اواخر ساسانی) نیز کارکردشان معبد آناهیتا و آتشگاه است» (Azarnoush, 1994: 91).

از سویی پژوهشگران پس از گیرشمن در بناهای ساسانی، به دنبال یک آتشگاه و معبد آب یا آناهیتا در جوار آن می‌گردند. آن‌ها تاکنون در بیش از شش محل به نام‌های حاجی‌آباد، تخت سلیمان، بندیان، المعارید، دلبرزن و بیشاپور، مکان‌هایی را به نام آتشگاه و معبد آناهیتا در جوار هم معرفی کرده‌اند (Azarnoush, 1994: 91). برای مثال: در مجموعه تخت‌سلیمان، ابتدا ناومان اتاق B را معبد آناهیتا می‌داند (ناومان، ۱۳۷۳: ۸۵)، ولی بعدها آن را آتشگاه معرفی می‌کند (ناومان، ۱۳۷۴: ۵۳)؛ سپس سرفراز اتاق E (سرفراز، ۱۳۴۷: ۹۱) و پس از آن آذرنوش تالار ستوندار PB را در مجموعه تخت سلیمان، به معبد آناهیتا منتسب می‌کنند (Azarnoush, 1987: 391-402). امروزه بسیاری از پژوهشگران همانند آذرنوش^۱ و هوف^۲ باور دارند که ساختمان A بیشاپور معبد آناهیتا و ساختمان B (تالار تشریفات شاپور) آتشگاه بوده‌اند. نمونه‌ی دیگر فضای A بندیان درگز خراسان است، که حفار مجموعه، مهدی‌رهبر آن را مکان گردهمایی زایرین آتشکده D معرفی می‌کند (Rahbar, 1998: 240)، ولی آذرنوش به دلایلی چون ستوندار بودن تالار A و صحنه گچبری این تالار - از جمله زنی که در حال ریختن آب نشان می‌دهد - این فضا را معبد آناهیتا می‌داند (Azarnoush, 1987: 81-2). می‌باید اضافه کرد که اتاق ۱۱۴ حاجی آباد فارس، اتاقی مربع شکل و تزئینات گچبری دارد، در داخل تاقچه‌های آن مجسمه‌هایی از زنان به حالت ایستاده و پوشیده که تقریباً اندامی طبیعی دارند، قرار داده شده است» (Azarnoush, 1987: 81-2).

این دسته از پژوهشگران وجود چند عامل، کریدور سرتاسری، پلان چلیپایی و یافتن یک آتشدان در داخل یا نزدیکی آن را دلیل این انتساب می‌دانند. نویسنده گرچه

1- Azarnoush, 1994: 91

۲- دیتیش هوف معتقد است که ساختمان B بیشاپور یک آتشگاه است و می‌گوید: «در جلوی هسته (مرکز) ساختمان، ایوانی عمیق وجود داشته که آتش مقدس در آن جا شعله‌ور بود» (Huff, 1993: 53-54, fig.31).

۳- فیلیپ ژینیو بر اساس محتوای کتیبه‌ها و با توجه به کاربری قسمت‌های مختلف مجموعه بندیان اظهار می‌کند که «این بنا قطعاً به عنوان اقامتگاه باشکوهی بوده که آتش خانگی داشته و به احتمال به یک مرزبان تعلق داشته است» (ژینیو، ۱۳۹۰: ۱۶۰).

4- Djerkotan

(که گاهی نیز می‌توانسته شباهتی با کریدور داشته است) پر می‌کرده است؛ برای مثال می‌توانید به پلان آتشکده‌های میل‌مله‌گه^۲، بندیان^۳، مل حرم^۴ و غیره که پس از سده ۴ م. ساخته شده‌اند توجه کنید.

در بحث قرارگیری معبد آناهیتا در کنار آتشگاه، پس از شاپور دوم این رویکرد همچنان وجود دارد، ولی تفاوت‌هایی در آن روی می‌دهد. آتشکده‌ها به سه دسته با سه نوع آتش طبقه‌بندی می‌شوند. آتش‌دادگاه (آتش خانگی)، آتش‌آذران (آتش محلی یا شهری)، آتش‌بهرام (آتش ایالتی یا سلطنتی) تقسیم می‌شوند^۵ (بویس، ۱۳۴۸: ۸-۱۵۶). در این جا جریان آب و ستایش آن به اشکال مختلف روی می‌دهد. پس از سده چهارم م. دیگر همانند اوایل ساسانی (مثل بیشاپور، سرخ کتل)، نیازی به ساخت یک معبد اختصاصی و ایجاد مجاری مختلف در آن نمی‌بینند. بلکه بستگی به اهمیت آتش دارد، البته هر چه اهمیت آتش بیشتر است و در رتبه آتش سلطنتی یا آتش بهرام بوده نیاز به جریان آب، مشهودتر است. در این دوره تنها در جوار آتش بهرام، معبد آناهیتا ساخته می‌شود، همانند فضای PB که به معبد آناهیتا شهرت یافته و در کنار فضای A که به عنوان آتشگاه شناسایی شده، قرار دارد. همان‌طور که گفته شد، تخت‌سلیمان به نظر می‌رسد در ساختمان A تخت سلیمان آتش بهرام نگهداری می‌شده است. ولی برای آتش‌های دیگر همانند آتش آذران (همانند اتاق A بندیان) و آتش دادگاه، لزومی به ساخت بنایی اختصاصی در کنار آتشگاه که مجاری آب دارد، نمی‌بینند. برای مثال در بندیان که آتش آذران در آن ستایش می‌شده، دیگر نیازی نبوده که یک معبد آناهیتا بسازند، چرا که اهمیت آتش آذران (آتش ایالتی) و آتش دادگاه (آتش خانوادگی) کمتر از آتش بهرام است. در این دوره (پس از سده چهارم م.) ساخت آتشگاه برای آتش‌های

بیرونی بوده و در بناهای دوران تاریخی وجود کریدور تأکیدی بر حراست از اندرونی مقدس یا خصوصی از بیرونی متعلق به عموم است. نمونه شاخص این مدل، حاجی آباد است که مسعود آذرنوش آن را کاوش کرد. وی کاربری بخش A را (با وجود ساختمان ۱۷۸ که کریدوری پیرامونش است) مکانی تشریفاتی و رسمی (به عبارتی بخش بیرونی مجموعه) می‌داند، بخش B را مکان خصوصی یا اندرونی معرفی می‌کند و کارکرد بخش C را مذهبی دانسته (Azarnoush, 2008: 41) و معتقد است که اتاق ۱۰۴ آتشگاه و اتاق ۱۱۴ (هر دو اتاق ۱۰۴ و ۱۱۴ فاقد کریدور هستند) معبد آناهیتا بوده‌اند (Azarnoush, 1994: 82).

حال در این جا ما به این نتیجه می‌رسیم که اگر ظهور کریدور در بناها را از کاخ تچر مجموعه تخت جمشید بدانیم (Colledge, 1977: 63/ Stronach, 1985: 612)، در آن دوره (هخامنشی) کریدور تأکیدی بر خصوصی بودن ساختمان‌هاست؛ ولی پس از سقوط دولت هخامنشی و در دوره هلنیستیک وجود کریدور اشاره به مقدس بودن اتاق مرکزی داشته و یکی از عناصر اصلی بناهای مذهبی این دوره محسوب می‌شود.

سرانجام این نوشته به این نتیجه رسیده که با ظهور کرتیر (با برخی تغییرات) و متعاقب آن ظهور آذرپات مهراسپندان در دوره شاپوردوم، برخی تغییرات اساسی در بناهای مذهبی ایران روی می‌دهد. به نظر نگارنده ساخت چهارتاقی منفرد با کاربری آتشگاه پس از سده چهارم میلادی (یعنی پس از اصلاحات مذهبی آذرپات مهراسپندان) رواج می‌یابد.

عنصر کریدور که در پیش از شاپوردوم یکی از عناصر مهم و اساسی بناهای مذهبی بوده، از اهمیتش کاسته شده و از سده چهارم میلادی به بعد یا کریدور پیرامون اتاق آتشگاه یا حذف می‌شود (همانند بندیان و مل حرم) یا بستگی به اهمیت آتش مقدس داشته که هر چه آتش مهم‌تر بوده است، الزام وجود کریدور بیشتر است؛ ولی این به معنای آن نیست که چهار طرف اتاق آتشگاه یا چهارتاقی مستقیماً به فضای باز منتهی می‌شده است، بلکه همچنان پیرامون اتاق آتش را اتاق‌ها و یا فضاهای کوچک جانبی

۲- مرادی، ۱۳۸۸: ۱۷۹.

3- Rahbar, 1998: 240

4- Kaim, 2004: 325

۵- آتش‌های مقدس سه درجه دارند. مهم‌ترین آن‌ها آتش بهرام است که با زحمات و کوشش فراوان از ترکیب ۱۶ نوع آتش به وجود آمده و تقدیس و ستایش می‌شوند. آتش دیگر آتش آذران است که باید از سوی موبد اما با تشریفات کمتری ستایش شود. آتش سوم آتش دادگاه است. این آتش نیز توسط موبد بر پا می‌شود، اما افراد عادی می‌توانند به خدمت آن پردازند و معمولاً زرتشتیان متمکن در خانه‌های خود آتش دادگاه شعله‌ور دارند (بویس، ۱۳۴۸: ۸-۱۵۶).

۱- این تحقیق به صورت یک مقاله تهیه شده و در دست چاپ می‌باشد.

معبد آناهیتا انجام می‌شده است، جشن تیرگان^۱ بوده است. این جشن در روز ۱۳ تیرماه سال خورشیدی برپا می‌شده و ممکن است پس از اسلام، شکل تغییر یافته این جشن را در مراسم آبریزان^۲ مردم اصفهان بتوان مشاهده کرد. از این رو شاید بتوان گفت از دلایلی که ساختمان A (معبد آناهیتا) را نیمه زیرزمینی ساخته‌اند، یکی به دلیل جریان و کنترل بهینه آب و دیگری استفاده معبد در فصل گرم سال (به احتمال در جشن تیرگان که ۱۳ تیرماه انجام می‌شده است) بوده است، البته تا کنون گزارش کامل کاوش معبد آناهیتا منتشر نشده و مدارک ما درباره انجام مراسم جشن تیرگان در معبد آناهیتا ضعیف و در حد یک حدس و گمان است.

گوناگون (به غیر از آتش بهرام) در کنار یک چشمه، جوی آب و یا حتی در مکانی به دور از آب کفایت می‌کند و دیگر نیازی به ساخت معبد آب اختصاصی در کنار آتشگاه نیست.

در یک جمع‌بندی می‌توان گفت در اوایل دوره ساسانی وجود یک کریدور پیرامون یک اتاق مرکزی می‌تواند دلالت بر معبد بودن بنا داشته است، از این رو ساختمان A بیشاپور (معبد آناهیتا)، همانطور که کاوشگر آن گفته کارکردش معبد آناهیتا و یا به طور دقیق‌تر معبد آب بوده است، لیکن در کنار این معبد باید آتشگاه قرار می‌گرفت، که با توجه به یافتن یک آتشدان در ساختمان B (تالار تشریفات) می‌توان محتمل دانست ساختمان B با پلان چلیپایی یک کاخ-آتشگاه و ساختمان A بیشاپور، معبد آناهیتا بوده است.

پرسش دیگر این است که چه فعالیت یا مراسم مذهبی، در چه ایامی از سال در معبد آناهیتای بیشاپور انجام می‌شده است؟ با توجه به ویژگی‌های ساختمان A بیشاپور، از قبیل نیمه زیرزمینی بودن و جریان آب در آن، می‌بایست مراسم خاصی مرتبط با جریان آب در آن اجرا می‌شده است. این مراسم به دو عنصر آب و آتش و جشن‌های مرتبط با آن‌ها بستگی داشته است. درباره مراسم مرتبط با آتش، ما امروزه حداقل جشن بزرگ سده را می‌شناسیم. اما نمی‌دانیم که چه کارهای مهم سلطنتی دیگری نیاز به برپایی جشن داشته است؟ شاید بتوان گفت هرگاه برای پادشاه یک رویداد خجسته رخ می‌داده، یا پادشاه نبردی را انجام می‌داده نیاز به افروختن آتش و برپایی مراسم جشن در معبد بوده است. در این‌باره پژوهشگران مطالعاتی انجام داده اند، «در سنگ‌نوشته کعبه زرتشت، از برافروختن آتش‌های متعدد برای آمرزش روان پادشاه (شاپور یکم)، آذرآناهیتا و سه پسرش یاد شده است، هنینگ معتقد است یکی از دلایل مهم برپایی و پیشکش این آتش‌ها به سه پسر پادشاه، شرکت آن‌ها در جنگ با رومیان بوده است» (اکبرزاده و طاووسی، ۱۳۸۵: ۵۱).

از جمله جشن‌های مرتبط با آب می‌توان جشن تیرگان و آبانگان را نام برد. با توجه به اهمیت الهه تیر در اوایل دوره ساسانی برآنیم که یکی از مهم‌ترین جشن‌هایی که در

۱- جشن تیرگان «یکی از جشن‌های بزرگ ایران باستان محسوب می‌شد، چون هم جنبه مذهبی، هم جنبه ملی و هم از باورهای بسیار درباره آب و باران و اقتصاد زراعی ایران برخوردار بود و با رسوم و شعایی بسیار برگزار می‌شد که هنوز زرتشتیان و ارامنه ایران آن را برگزار می‌کنند» (رضی، ۱۳۸۱: ۶۳۳). «تشر ستاره باران زاست و ایزد آب و فراوانی و نعمت است و آبه اوشه Apaoša دیو خشکی است که آب‌ها را زندانی کرده و از کار تشر جلوگیری می‌کند و سرانجام پس از یک دوران مبارزه طولانی و پرهیجان، سرانجام تشر و یارانش پیروز می‌شوند و از آسمان باران می‌بارد» (رضی، ۱۳۸۱: ۶۳۳).

۲- درباره جشن آبریزان می‌توان گفت، ابوریحان بیرونی در کتاب آثار الباقیه^۲ آن را به عربی «آفریجگان» می‌نامد و گردیزی در کتاب زین الخبار آن را «آبریزگان اصفهان» ذکر کرده است. ابوریحان زمان این جشن را سیام بهمن ماه یاد می‌کند (بیرونی، ۱۳۸۶: ۳۵۳). ولی فردوسی آن را در فروردین‌ماه نوشته است. زمان پیدایش آن را از دوره پیروز یاد می‌کند (عبادی، ۱۳۵۳: ۵۹۰-۵۸۳). ابوریحان بیرونی می‌گوید پیروز پس از خشکسالی که روی داد درهای خزانه را به روی مردم باز کرد و برای نیایش و طلب بارندگی به آتشکده آذر خور^۳ در فارس رفت (بیرونی، ۱۳۸۶: ۴-۳۵۳). عبادی مفصل بحث کرده و استدلال می‌کند که روز سیام بهمن‌ماه ذکر شده در منابع مذکور برابر با روز ۱۳ تیرماه است (عبادی، ۱۳۵۳: ۵۹۰-۵۸۳). وی معتقد است که منظور این روایات از بهمن، ماه «ورفن» Varfan دیلمی است که Deilami است که این ماه برابر با ۱۳ خرداد تا ۱۳ تیرماه کنونی بوده است و به عبارتی روز سیام بهمن قدیم برابر با ۱۳ تیرماه کنونی بوده است. یعنی روزی که برابر تقویم زرتشتی، در این ماه آب آفریده شده و روز سیزدهم تیرماه، جشن تیرگان برپا می‌شده است (عبادی، ۱۳۵۳: ۵۹۰-۵۸۳). از این رو می‌توان پیوندهایی میان جشن آبریزان با جشن تیرگان قائل شد.

سپاس‌گزاری

مقاله را بررسی و نکات ارزشمندی را متذکر شدند،

سپاسگزاری به عمل می‌آید.

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دکتری نویسنده است، در

پایان از استاد گرامی آقای دکتر محمود طاووسی که این

منابع

۱. ابن‌بلخی، ۱۳۶۳، فارسنامه ابن‌بلخی، تصحیح گای لسترنج و رینولد آلن نیکلسون، توضیح و تحشیه از منصور رستگار فرسای، دنیای کتاب، تهران.
۲. ابن‌حوقل، ابوالقاسم النّصیب، ۱۳۴۵، صورة الارض، جلد ۱، ترجمه جعفر شعار، بنیاد فرهنگ ایران.
۳. اصطخری، ابواسحق ابراهیم، ۱۳۶۸، مسالک و ممالک، به اهتمام ایرج افشار، چاپ اول، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
۴. اکبرزاده، داریوش و محمود طاووسی، ۱۳۸۵، کتیبه‌های فارسی میانه (پهلوی ساسانی)، چاپ نخست، نقش هستی، تهران.
۵. اکبرزاده، داریوش، ۱۳۸۵، سنگ‌نبشته‌های کرتیر موبدان موبد، چاپ نخست، موسسه فرهنگی و انتشاراتی پازینه، تهران.
۶. ابوریحان بیرونی، ۱۳۸۶، آثارالباقیه عن القرون الخالیه، ترجمه دانا سرشت، چاپ پنجم، امیرکبیر، تهران.
۷. بویس، مری، ۱۳۴۸، دیانت زرتشتی، ترجمه فریدون وهمن، چاپ اول، بنیاد فرهنگ ایران، تهران.
۸. رضی، هاشم، ۱۳۸۱، دانشنامه ایران باستان، عصر اوستایی تا پایان دوران ساسانی، جلد اول، چاپ اول، انتشارات سخن، تهران.
۹. ژینیو، فیلیپ، ۱۳۹۰، بازنگری محوطه بندیان، ترجمه اصغر کریمی، مجله پژوهش‌های باستان‌شناسی مدرس، ۲-۳ (۴) و ۵: ۱۶۰-۱۶۶.
۱۰. سرفراز، علی‌اکبر، راهنمای آثار باستانی بیشاپور، چاپ مصطفوی، شیراز.
۱۱. سرفراز، علی‌اکبر، ۱۳۴۷، تخت سلیمان، با همکاری: محمدیوسف کیانی، مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران، تبریز.
۱۲. سرفراز، علی‌اکبر، ۱۳۶۶، بیشاپور، در مجموعه مقالات کتاب شهرهای ایران، به کوشش محمد یوسف کیانی، ۴ جلد، جلد دوم، جهاد دانشگاهی، ۲۲-۷۴.
۱۳. شاپورشهبازی، علیرضا، ۱۳۸۹، تاریخ ساسانیان، ترجمه بخش ساسانیان از کتاب تاریخ طبری و مقایسه آن با تاریخ بلعمی، ترجمه تحقیق و تعلیقات علیرضا شاپور شهبازی، چاپ نخست، مرکز نشر دانشگاهی، تهران.
۱۴. شوارتس، پاول، ۱۳۷۲، جغرافیای تاریخی فارس، چاپ اول، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران.
۱۵. عبادی، عبدالرحمن، ۱۳۵۳، جشن آفریجگان اصفهان، مجله یغما، شماره ۳۱۶، دی ماه ۱۳۵۳، ۵۸۴-۵۹۰.
۱۶. گیرشمن، رومن، ۱۳۵۰، هنر ایران در دوران پارت و ساسانی، ترجمه دکتر بهرام فره‌وشی، چاپ اول، دانشگاه تهران، تهران.
۱۷. گیرشمن، رومن، ۱۳۷۹، بیشاپور، جلد اول، ترجمه اصغر کریمی، چاپ اول، میراث فرهنگی، تهران.
۱۸. مرادی، یوسف، ۱۳۸۸، چهار تاقی میل‌میل‌گه، آتشکده‌ای از دوره ساسانی، مجله علمی و پژوهشی مطالعات باستان‌شناسی، ۱(۱): ۱۵۵-۱۸۴.
۱۹. مستوفی، حمدالله، ۱۳۵۷، نزه القلوب، تصحیح گای لسترنج، تهران، دنیای کتاب، تهران.
۲۰. مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد، ۱۳۶۱، احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، بخش دوم، ترجمه علی نقی منزوی، شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
۲۱. منصوری‌فرد، محسن، ۱۳۸۶، معبد آب- بیشاپور، در مجموعه مقالات سومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران-ارگ بم، جلد پنجم، ۵۶۱-۶۱۵.
۲۲. موریه، جیمز جاستینین، ۱۳۸۶، سفرنامه جیمز موریه سفر یکم، ترجمه ابوالقاسم سّری، چاپ یکم، توس، تهران.

۲۳. مهریار، محمد، ۱۳۷۹، سیمای شهر بیشاپور در دوران اسلامی، در مجموعه مقالات دومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران ۵جلد، جلد سوم، میراث فرهنگی کشور، ۱۱-۶۹.
۲۴. ناومان، ردولف، ۱۳۷۳، حفريات در آتشکده، درمجموعه گزارش‌های کتاب تخت سلیمان، هانس هنینگ فون دراوستن و رودلف ناومان، ترجمه فرامرز نجد سمیعی، چاپ یکم، سازمان میراث فرهنگی، ۸۱-۹۶.
۲۵. ناومان، ردولف، ۱۳۷۴، ویرانه‌های تخت سلیمان و زندان سلیمان، ترجمه فرامرز نجد سمیعی، چاپ یکم، سازمان میراث فرهنگی، تهران.
۲۶. نصراله‌زاده، سیروس، ۱۳۸۴، نام تبارشناسی ساسانی، از آغاز تا هرمز دوم، پژوهشکده زبان و گویش سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری، تهران.
۲۷. هرمان، جورجینا، ۱۳۷۳، تجدید حیات هنر و تمدن در ایران باستان، ترجمه مهرداد وحدتی، چاپ اول، مرکز نشر دانشگاهی، تهران.
28. Azarnoush, M., 1987, Fire temple and Anahita temple: A discussion on some Iranian places of worship", Mesopotamia, Vol. XXII: 391-402.
29. Azarnoush, M., 1994, The Sassanian Manor House at Hajiabad, Monografie di Mesopotamia III, Florence.
30. Azarnoush, M., 2001, Sassanian Art", The Splendour of Iran, Vol.3, Tions London, Vol.1: 274-279.
31. Azarnoush, M., 2008, Hājiābād and the Dialogue of Civilizations, Darbandi, Seyed Mohammad Reza and Zournatzi, Antigoni. Ancient Greece and Ancient Iran Cross-Cultural Encounters, 41-52.
32. Alison et al., 2007, After Alexander central Asia before Islam, After Alexander Central Asia before Islam (Joe Cribb and Georgina Herrmann), Published for The British Academy by Oxford University Press, 435-454.
33. Bier, L., 2009, Palais B at Bishpur and its Sasanian Reliefs, Res Orientales, Vol. XVIII: 11-40.
34. Callieri, Pierfrancesco., 2007, L'archéologie du Fars à l'époque hellénistique, Persika. No. 11: 505-530.
35. Chaumont, M., 1960, L'inscription de Kartir, Journal Asiatique, 248: 343-347.
36. Colledge, Malcolm A. R., 1977, Parthian Art, Cornell University Press, Ithaca, New York.
37. Dutz, Werner Felix. Matheson, A., 1997, From Pasargadae to Darab", Published by Farhangsara (Yassavoli).
38. Flandin, E. and P. Coste, 1840-1, Voyage en Perse pendant 1840-41, Paris 1843-54.
39. Frye, Richard. N., 1972, The so-called fire temple of Bishapur, in: VI International Congress of Iranian Art & Archaeology Oxford Sep. 11-16th, 1972.
40. Hanaway, William L., 1982, Anāhita and Alexander, American Oriental Society, Vol. 102(2): 285-296.
41. Ghirshman, Roman., 1936, Chapour, Rapport preliminaire de la premiere champagne de fouilles, (Automne 1935-Printemps 1936), Revue des Arts Asiatiques, Tome X, Numero III, Paris: 117-122.
42. Ghirshman, Roman., 1962, Iran: Parthians and Sassanians, Translated by Stuart Gilbert and James Emmons, Thames and Hudson.
43. Herzfeld, Ernest. Sarre, Friedrich., 1910, Iranische Felsreliefs: Untersuchungen von Denkmalern aus alt- und mittelpersischer Zeit", Verlegt Bei Ernest Wasmuth A.G. Berlin.
44. Huff, Dietrich., 1993, Sassanidische Architektur, Hofkunst van de Sassaniden, Ausstellungskatalog Brüssel (Splendeur des Sassanides): 45-61.
45. Kaim, Barbara., 2004, Ancient fire temples in the light of the discovery at Mele Hairam, Iranica Antiqua, Vol. XXXIX: 323-338.
46. Keal, Edward J., 1990, BĪŠĀPŪR, Encyclopedia Iranica, Vol. IV: 287-289.
47. Morier, L.P., 1812, A second Journey through Persia, Armaenia an Asia Minor to Constantinople between the years 1810 et 1816, London.
48. Oates, D., 1968, Studies in the Ancient History of Northern, Iraq, Oxford.
49. Rahbar, Mehdi., 1998, Decouverte d' un Moument d' epoque Sassanide à Bandian Dargaz (Nord Khorassan) Foulles 1994 et 1995, Studia Iranica, Tome. 27: 213-250.
50. Rice, D. Talbot., 1935, The city of Shapur, ARS ISLAMICA, Vol. II, Part. 2: 174-188.
51. Sarfaraz, Ali Akbar., 1970, Bishapur, IRAN, Vol. 8: 178.
52. Schippmann, Klaus., 1971, Die iranischen Feuerbeiligtümer, Berlin, de gruyter.
53. Stronach, David., 1985, On the evolution of the early Iranian fire temple, Acta Iranica. 25, (Hommages et opera minora. papers in honour of professor Mary Boyce), Leiden: 605-627.
54. Ward-Perkins, J. B., 1965, The Roman west and the Parthian east", from the proceedings of the British Academy, Volume. LI London: Oxford University press.

A Discussion about Function of Bishapur Anahita Temple

A. Heydari^{1*}

Abstract

Ancient Bishapoor City is one of the first cities that it built to ordered by Shapur I. The royal structures is located in the northeast of the city. The structural Anahita Temple have square plan and made entirely with Cleanly shaven stone. Temple has elements that represent the flow of water from outside to into pool species building. On the other hand, some researchers believe the central room or inner space is covered and no ceiling. Methology is comparative cross-sectional study. The main questions is what is function Temple and what is called historical sources Anahita temple and what has been executed and religious ceremonies in temple? It seems that probably the name of the two fire temples called Sheberkhashin and Gavsar Gumbaz, which had been mentioned by the very first Muslim authors, are in fact, the name of the two large buildings of the Bishapour city, respectively called building A and building B. It can be stated that just on certain days of the year the water used to flow in its ducts. It seems that one of the grand celebrations used to take place every year was the Tirgān celebration.

Keywords: Anāhitā Temple, Bishāpour, Corridor, Gāvsar Gumbaz, Sheberkhashin fire temple, Tirgān celebration.

Citation: Heydari A. 2017. A Discussion about Function of Bishapur Anahita Temple. Journal of Iran's Pre-Islamic Archaeological Essays. 1(2): 67-78.

1- Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Art, Islamic Azad University, Birjand Branch, Birjand, Iran

* Corresponding Author: ahmadheydari15@gmail.com

Received: 2016/12/21

Accepted: 2017/03/18

Table of content

Paper title	Page
• Kerkenes Daq: A Median Colony or A Phrygian City? Y. Mohammadifar and H. Habibi	1
• Assessment of Serpent Iconography in Cultural Zones of Iran and Central Asia in Bronze Age: Emphasis on Stylistic Changes and Mythical Concepts H. Basafa, M. S. Davari and M. H. Rezaee	17
• A Petrographic Study on Chalcolithic to Bronze Age Potteries of Kul Tepe, Hadishahr: Northwest of Iran H. Taghizadeh, M. Heydarian and A. Abedi	31
• Investigation of Musical Instruments Motifs in Elamite and Mesopotamia Civilization M. Sarikhani and M. Hooshyari	43
• Plum and Black-gray wares problem Based on first season excavations in Shoghali Tappeh H. Akbari and M. Hessari	57
• A Discussion about Function of Bishapur Anahita Temple A. Heydari	67
• The Study of Proportion and Module in Median Architecture: Case Study the Median Site of Nushijan K. Mollazadeh, S. Mohammadian Mansoor, F. Javanmardi and M. Khodabande	79
• An Iconographical Investigation on the Images Attributed to the Goddess Anahita in the Art of the Selucid and Parthian Periods A. Qaderi	95

Journal of Iran's Pre-Islamic Archaeological Essays

Bi-Seasonal

Volume 1/ Number 2/ Serial Number 2/ Winterr 2017

ISSN:

2476-6046 (Paper Edition)

2476-6054 (Online Edition)

Proprietor: Shahrekord University

Managing Editor: Sarikhani. M.

Editor-in-Chief: Mousavi Haji S. R.

Editorial Board:

Fazeli Nesheli H.	Associate Professor, Tehran University
Heydarian M.	Assistant Professor, Shahrekord University
Khosrowzadeh A. R.	Professor, Shahrekord University
Mehar Afarin R.	Professor, Isfahan University of Technology
Molazadeh K.	Associate Professor, Bu Ali Sina University
Mousavi Haji S. R.	Associate Professor, Shahrekord University
Mousavi Kohpar S. M.	Professor, Tehran University
Naistani J.	Professor, Tehran University
Sarikhani M.	Professor, Tehran University
Tavasoli M. M.	Associate Professor, Sistan and Balochestan University
Zaree M. E.	Associate Professor, Bu Ali Sina University

Journal Manager: Heydarian M.

Scientific Editor: Khosrowzadeh A. R.

Editor of Persian Language: Kianpor S.

Editor of English Language: Hashemian. M.

Administrative Executor: Kianpor S.

Typesetting: Ghany F.

Publisher: Shahrekord University

Circulation: 500 Copies

The papers of Journal of Iran's Pre-Islamic Archaeological Essays is indexed by:
ISC, SID, Magiran.

Address: Journal of Iran's Pre-Islamic Archaeological Essays, Shahrekord University Press,
Shahrekord, Iran

Postal Code: 88186-34141 **P.O.Box:** 115 **Tel:** 038-32324401-7;(Ext. 2258) **Fax:** 038-32321669

Website: journals.sku.ac.ir

E-mail: iaej@journals.sku.ac.ir

The Society of
Iranian Archaeologists

Shahrekord University

Volume 1/ Number 2/ Serial Number 2/ Winter 2017

ISSN: 2476-6046

JOURNAL OF IRAN'S PRE-ISLAMIC ARCHAEOLOGICAL ESSAYS

- Kerkenes Daq: A Median Colony or A Phrygian City?** 1
Y. Mohammadifar and H. Habibi
- Assessment of Serpent Iconography in Cultural Zones of Iran and Central Asia in Bronze Age: Emphasis on Stylistic Changes and Mythical Concepts** 17
H. Basafa, M. S. Davari and M. H. Rezaee
- A Petrographic Study on Chalcolithic to Bronze Age Potteries of Kul Tepe, Hadishahr: Northwest of Iran** 31
H. Taghizadeh, M. Heydarian and A. Abedi
- Investigation of Musical Instruments Motifs in Elamite and Mesopotamia Civilization** 43
M. Sarikhani and M. Hooshyari
- Plum and Black-gray wares problem Based on first season excavations in Shoghali Tappeh** 57
H. Akbari and M. Hessari
- A Discussion about Function of Bishapur Anahita Temple** 67
A. Heydari
- The Study of Proportion and Module in Median Architecture: Case Study the Median Site of Nushijan** 79
K. Mollazadeh, S. Mohammadian Mansoor, F. Javanmardi and M. Khodabande
- An Iconographical Investigation on the Images Attributed to the Goddess Anahita in the Art of the Selucid and Parthian Periods** 95
A. Qaderii